

Małgorzata Machałek

Uniwersytet Szczeciński, Uniwersyteckie Centrum Edukacji

email: malgorzata.machalek@usz.edu.pl

Migracje ludności na Pomorzu Zachodnim w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku – przegląd literatury

Migrations in Western Pomerania in the 1940s and 1950s – a Review of Literature

Abstrakt

Celem artykułu jest dokonanie przeglądu najważniejszych opracowań poświęconych tematyce powojennych migracji na obszarze Pomorza Zachodniego. W wyniku masowych przemieszczeń, do jakich doszło w pierwszych latach po zakończeniu wojny, nastąpiła prawie całkowita wymiana ludności w tym regionie. Wysiedlenia ludności niemieckiej, przebieg i konsekwencje wielkiej akcji osiedleńczej, w wyniku której w regionie zostali osiedleni Polacy i przedstawiciele innych narodowości, a także późniejsze migracje ludności od lat sześćdziesiątych XX wieku, stanowią przedmiot badań naukowych, głównie historycznych. Ich polem jest bogata literatura przedmiotu.

Abstract

The article has been intended to review the most important publications concerning the post-war migrations in Western Pomerania. As a result of massive migrations which took place just after the Second World War the former population of that region was almost totally replaced by a new one. The displacement of the German population, the big settlement action to attract here Polish – and other – populations, as well as later migrations starting from the 1960s are the matters that have been already researched, mainly by historical disciplines. As a result there is a rich literature.

Wstęp

Masowe migracje, jakich widownią była powojenna Polska, od lat stanowią przedmiot zainteresowania nie tylko historyków, ale również przedstawicieli innych dyscyplin naukowych. Decyzje wielkich mocarstw w sprawie granic państwa polskiego oraz ustalenia konferencji poczdamskiej, dotyczące wysiedlenia z Polski, Czechosłowacji i Węgier ludności niemieckiej, stały się powodem wielu problemów, z którymi musiały uporać się polskie władze. Wśród nich kluczowe znaczenie miała integracja tzw. ziem odzyskanych z resztą kraju – służyć temu miało usunięcie Niemców i zasiedlenie nowych ziem ludnością polską. Szczególnym miejscem na mapie tych migracji było Pomorze Zachodnie¹, na którym w ciągu zaledwie kilku lat po zakończeniu II wojny światowej doszło do bezprecedensowej, prawie całkowitej wymiany ludności. Na określenie przemieszczenia ludności, jakie się wówczas odbywały, badacze używają różnych określeń, mających doprecyzować i zróżnicować ich charakter – przesiedlenia, wysiedlenia, deportacje, wypędzenia, repatriacje, reemigracje, transfer, migracje. Obszerną dyskusję na temat klasyfikacji migracji oraz stosowanych do ich opisu pojęć można prześledzić w literaturze przedmiotu².

Większość badaczy, opisując powojenne migracje, koncentruje uwagę na okresie „wędrowki ludów”, czyli latach 1945–1948. O ile pierwsza z tych dat jest oczywista i powszechnie akceptowana, to w odniesieniu do drugiej pojawiają się zastrzeżenia. Tadeusz Białecki i Andrzej Wojtaszak przedstawiają wyniki badań dotyczących osadnictwa polskiego na Pomorzu Zachodnim, przyjmując, że największa fala migracji zakończyła się do roku 1948. Zastrzegają jednak, że cezura ta ma charakter umowny i wskazują, że przemieszczenia ludności na mniejszą skalę trwały do połowy lat pięćdziesiątych. Argumentem za wyborem tej cezur jest fakt, że już pod koniec roku 1947 widoczny był spadek tempa osadnictwa na Pomorzu Zachodnim, a rok później nastąpiło wyhamowanie całego procesu³. W tym samym czasie w statystykach coraz bardziej widoczne zaczyna być zjawi-

¹ Pojęcie „Pomorze Zachodnie” obejmowało początkowo obszar tzw. III Okręgu Pomorze Zachodnie, następnie, od roku 1946 – województwo szczecińskie, a w latach 1950–1975 województwa szczecińskie i koszalińskie.

² Krystyna Kersten, „Migracje powojenne w Polsce. (Próba klasyfikacji i ogólna charakterystyka zewnętrznych ruchów ludności)”, *Polska Ludowa* 2 (1963): 3–26; też, „Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii”, w: *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, red. Hubert Orłowski, Andrzej Sakson (Poznań: Instytut Zachodni, 1996), 13–29; Stanisław Jankowiak, „Terminologia w stosunkach polsko-niemieckich”, *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa* 6 (1997), z. 2: 285–294.

³ Tadeusz Białecki, Andrzej Wojtaszak, „Osadnictwo polskie jako element procesów migracyjnych na Pomorzu Zachodnim (1945–1950)”, w: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim 1945–1950. Mity i rzeczywistość. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek Książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie*

ska przyrostu demograficznego, który odtąd będzie decydować o wzroście liczby ludności w regionie⁴. Stanisław Łach natomiast opowiada się za przesunięciem cezury na rok 1950, wskazując, że również po roku 1948 były kontynuowane wysiedlenia ludności niemieckiej, a proces zasiedlania nowych ziem nie został ukończony⁵. Ten drugi argument nie jest przekonujący, gdyż również po roku 1950 Pomorze Zachodnie nie osiągnęło stanu zaludnienia sprzed drugiej wojny światowej.

Wydaje się natomiast, że kluczowe dla ustalenia cezury końcowej niniejszych rozważań jest nie tylko nasilenie migracji, ale również fakt, iż jeszcze w latach pięćdziesiątych największe przemieszczenia ludności odbywające się na tym obszarze (choć w porównaniu z latami 1945–1948 ich skala była niewielka) miały swoją genezę w decyzjach politycznych związanych ze zmianami granic państwa polskiego. Należałoby zatem przesunąć omawianą czurę nie tylko na połowę, ale na koniec lat pięćdziesiątych, czyli do zakończenia tzw. drugiej repatriacji Polaków z ZSRR oraz wyjazdów Niemców w ramach akcji łączenia rodzin.

Powojenne migracje na Pomorzu Zachodnim dotyczące nie tylko ludności polskiej, ale obejmujące również procesy przesiedleńcze ludności niemieckiej oraz ludności ukraińskiej, żydowskiej czy greckiej znalazły odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu, choć w różnym stopniu. Celem niniejszego artykułu jest dokonanie przeglądu najważniejszych publikacji poświęconych temu zagadnieniu oraz zwrócenie uwagi na kwestie, które wciąż wymagają opracowania⁶.

Zakres problemów związanych z migracjami jest bardzo szeroki. Należy do nich zaliczyć przyczyny i okoliczności, w jakich zapadały decyzje polityczne i administracyjne bądź indywidualne o przesiedleniach, przebieg i sposób ich przeprowadzenia, liczbę i pochodzenie terytorialne migrantów oraz rozmieszczenie i położenie ludności w nowym miejscu zamieszkania (osadnictwo i procesy integracji społeczeństwa). W dotychczasowej literaturze zagadnienie migracji, jakie miały miejsce po wojnie na obszarze Pomorza Zachodniego, było podejmowane najczęściej przy okazji badań nad przebiegiem osadnictwa i procesami integracji

26 kwietnia 2001 roku, red. Kazimierz Kozłowski (Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002), 22–23.

⁴ Tadeusz Białecki, „Tendencje rozwojowe ludności Pomorza Zachodniego po drugiej wojnie światowej”, w: *Od Polski Ludowej do III RP w Unii Europejskiej. Pomorze Zachodnie 1945–2005. Materiały z sesji naukowej, 29 kwietnia 2005 r.*, red. Kazimierz Kozłowski, Adam Wątor, Edward Włodarczyk (Szczecin: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2006), 60.

⁵ Stanisław Łach, „Osadnictwo polskie na ziemiach zachodnich i północnych Polski w badaniach naukowych i literaturze krajowej po 1945 roku”, w: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim*, 106.

⁶ Ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na objęcie przeglądem edycji źródeł, memuariatyki oraz opracowań z obszaru innych dyscyplin badawczych, np. socjologii czy kulturoznawstwa.

nowych mieszkańców regionu. Ta tendencja jest zrozumiała, ponieważ przeprowadzona w pierwszych latach po wojnie akcja osadnicza, ze względu na skalę i warunki, w jakich się odbywała, nie miała w historii precedensów⁷. Zdaniem Krystyny Kersten, zasiedlenie nowych ziem było dla polskich władz kwestią „życia i śmierci”⁸, lub – jak pisze Patrycy Dziurzyński – warunkiem koniecznym zagospodarowania i scalenia ziem zachodnich i północnych w jednolity organizm społeczno-gospodarczy z resztą kraju⁹.

Badania nad przemieszczeniami ludności i zasiedlaniem tzw. ziem odzyskanych rozpoczęły się na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Mimo iż autorów powstających wówczas prac dzielił stosunkowo niewielki dystans od badanych procesów, już wówczas widoczne były ich skutki. Uwarunkowania polityczne oraz brak pełnego dostępu do bazy źródłowej stanowiły jednak poważne ograniczenie ówczesnych badań. Ukazujące się w tamtym czasie publikacje były poświęcone głównie zagadnieniom związanym z zasiedlaniem ziem zachodnich i północnych. Szczególne znaczenie ma w tym zakresie dorobek naukowy pracowników Instytutu Zachodniego w Poznaniu oraz Instytutu Zachodniopomorskiego w Szczecinie.

W 1963 roku nakładem pierwszej z tych instytucji ukazała się pionierska monografia Stefana Banasiaka poświęcona działalności osiedleńczej Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1945–1947. Autor skupił się tylko na tych latach działalności PUR, w których miały miejsce największe przemieszczenia ludności (PUR objął wówczas opieką 9 milionów osób różnej narodowości)¹⁰. Opracowanie ma charakter ogólny, obejmujący wszystkie aspekty działalności tej instytucji. Specyfikę działalności osiedleńczej PUR na Pomorzu Zachodnim omówiła natomiast Anna Poniatowska, która w swym artykule uwzględniła dłuższy przedział czasowy (1945–1951)¹¹. Z nowszych badań poświęconych aktywności przesiedleńczo-repatriacyjnej PUR należy wskazać opracowanie Doroty Suli z 2002 roku, które, podobnie jak opracowanie S. Banasiaka, ma charakter ogólny¹².

⁷ Krystyna Kersten, „Plany i organizacja migracji ludności rolniczej na ziemię zachodnie”, *Kwartalnik Historyczny* 3 (1960): 682–698.

⁸ Kersten, „Plany i organizacja migracji”, 683.

⁹ Patrycy Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1983), 67.

¹⁰ Stefan Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947* (Poznań: Instytut Zachodni, 1963).

¹¹ Anna Poniatowska, „Państwowy Urząd Repatriacyjny na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1951”, *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (1964): 5–28.

¹² Dorota Sula, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951* (Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Ludowego, 2002).

Osadnictwo jako element procesów migracyjnych

Literatura poświęcona osadnictwu polskiemu na ziemiach zachodnich i północnych jest bogata i zróżnicowana. Przy bliższej analizie widać jednak mniejsze zainteresowanie badaczy obszarem Pomorza Zachodniego niż np. Dolnego Śląska, Warmii czy Mazur. Ważną rekompensatą stosunkowo niewielkiej liczby publikacji dotyczących regionu są opracowania podejmujące tę problematykę w odniesieniu do całości tzw. ziem odzyskanych. Nie zawsze jednak w wystarczającym stopniu oddają one specyfikę analizowanego obszaru.

W dotychczasowych badaniach nad osadnictwem można wyróżnić dwa podejścia metodologiczne. W pierwszym rozpatrywane jest ono w kategorii miejsca osiedlenia, co prowadzi do wyróżnienia osadnictwa wiejskiego i miejskiego, natomiast w drugim podejściu osadnictwo rozpatrywane jest przez pryzmat miejsca, z którego przybyli osadnicy¹³.

Wśród opracowań, które można zaliczyć do pierwszej z wymienionych kategorii, najwięcej dotyczy osadnictwa wiejskiego. Wynika to z faktu, że Pomorze Zachodnie było obszarem o przewadze gospodarki rolnej, dlatego największą grupę osiedlonych stanowiła ludność wiejska pochodząca zarówno z województw centralnych Polski, jak też z terenów utraconych na rzecz ZSRR. Znalazło to swoje odzwierciedlenie również w literaturze przedmiotu¹⁴. Pierwsze, dość ogólne, informacje na temat osadnictwa wiejskiego znaleźć można w wymienionym wyżej opracowaniu S. Banasiaka na temat PUR (odnoszą się one tylko do pierwszego okresu akcji przesiedleńczej). Bardziej szczegółowo to zagadnienie przedstawił w artykułach i opracowaniach Patrycy Dziurzyński, który w latach czterdziestych był wyższym urzędnikiem w Ministerstwie Ziem Odzyskanych i posiadał obszerną wiedzę na temat obowiązujących regulacji prawnych i ich faktycznej realizacji. Jego monografia *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych* obejmuje zagadnienia dotyczące założeń akcji osiedleńczej na tzw. ziemiach odzyskanych, przebiegu i efektów przesiedlenia, problemów uwłaszczenia rolniczego i parcelacji wielkich majątków pruskie¹⁵. Autor poświęcił również uwagę specyficznym formom osadnictwa wiejskiego, wynikającym ze struktury agrarnej Pomorza Zachodniego (dominacja wielkich majątków ziemskich), czyli osadnictwu

¹³ Czesław Osękowski, *Spoleczeństwo Polski zachodniej i północnej, Procesy integracji i dezintegracji* (Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1994), 50.

¹⁴ W opublikowanym w 2002 r. podsumowaniu stanu badań na temat osadnictwa na ziemiach zachodnich i północnych Polski S. Łach zwrócił uwagę, że poważna dysproporcja pomiędzy badaniami nad ludnością miejską i wiejską utrzymuje się również po 1989 r. Stanisław Łach, „Osadnictwo polskie na ziemiach zachodnich i północnych”, 105.

¹⁵ Patrycy Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1983).

grupowemu¹⁶. Badania dotyczące osadnictwa wiejskiego w latach czterdziestych XX wieku były kontynuowane w latach późniejszych przez koszalińskiego badacza, Stanisława Łacha, który opublikował na ten temat wiele artykułów¹⁷ oraz samodzielne opracowania dotyczące przekształceń ustroju rolnego, w tym również poświęcone wyłącznie problematyce zachodniopomorskiej. W pracach tych procesy osiedleńcze znalazły szerokie odzwierciedlenie¹⁸. Do tej grupy prac należy również zaliczyć artykuł Barbary Okoniewskiej, która podjęła próbę porównania specyfiki osadnictwa wiejskiego na Pomorzu Zachodnim na tle Pomorza Gdańskiego¹⁹. Zagadnienia osadnictwa wiejskiego z uwzględnieniem różnych jego form (osadnictwo na gospodarstwach indywidualnych, osadnictwo grupowo-parcelacyjne, osadnictwo w majątkach państwowych) przedstawiła także Małgorzata Machałek w opublikowanej w 2012 roku przekrojowej pracy poświęconej przemianom wsi na Pomorzu Zachodnim w pierwszej powojennej dekadzie²⁰.

Mniejszym zainteresowaniem badaczy cieszyły się zagadnienia związane z osadnictwem miejskim, zapoczątkowane w latach sześćdziesiątych niewielkim opracowaniem autorstwa Sylwestra Kaczkowskiego na temat osadnictwa w Szczecinie²¹. Największe jednak zasługi na polu badań nad procesami demograficznymi i społecznymi w miastach Pomorza Zachodniego położył Tadeusz Białecki. Pierwsze prace tego autora ukazały się w latach sześćdziesiątych XX wieku i dotyczyły całości regionu (miasta i wsi)²². Na uwagę zasługują również rozdziały jego autorstwa

¹⁶ Tenże, „Osadnictwo grupowe w majątkach na Pomorzu Zachodnim w latach 1946–1948”, *Przegląd Zachodniopomorski* 5 (1966): 121–144.

¹⁷ Stanisław Łach, „Osadnictwo na gospodarstwach indywidualnych Pomorza Zachodniego w latach 1946–1950”, *Rocznik Koszaliński* 15 (1979): 102–119; tenże, „Zasady osiedlania i nabywania przez osadników gospodarstw rolnych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1948”, *Materiały i Studia do Dziejów Wielkopolski i Pomorza* 17 (1990): 81–99; tenże, „Zasiedlenie ziem zachodnich i północnych w latach 1945–1950 (uwarunkowania społeczno-ustrojowe procesu osiedleńczego)”, w: *Demografia i społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych 1945–1995. Próba bilansu*, red. Ewa Frączak, Zbigniew Strzelecki (Warszawa: Polskie Towarzystwo Demograficzne, 1996), 115–135.

¹⁸ Stanisław Łach, *Pomorze Zachodnie w latach 1945–1949. Studium społeczno-gospodarcze* (Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1980); tenże, *Przekształcenia ustrojowo-gospodarcze w rolnictwie ziem zachodnich i północnych w latach 1945–1949 (studium historyczne)* (Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1993); tenże, *Rolnictwo na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1949* (Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1985).

¹⁹ Barbara Okoniewska, „Procesy osadnicze na Pomorzu Gdańskim i Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950. Próba porównania”, *Słupskie Studia Historyczne* 4 (1995): 155–165.

²⁰ Małgorzata Machałek, *Przemiany wsi zachodniopomorskiej w latach 1945–1956* (Szczecin: Wydawnictwo Muzeum Narodowego w Szczecinie, 2012).

²¹ Sylwester Kaczkowski, *Osadnictwo polskie w Szczecinie w latach 1945–1950* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1963).

²² Tadeusz Białecki, *Przemiany w strukturze ludnościowej miast powiatu chojeńskiego w l. 1945–1962* (Szczecin: Instytut Zachodniopomorski, 1966); tenże, „Problemy demograficzne

(lub współautorstwa) w wydawanych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych monografiach poszczególnych miast oraz ziem i powiatów²³. Także w opublikowanych w ostatnich latach monografiach miast rozdziały poświęcone demografii są często autorstwa (lub współautorstwa) T. Białeckiego²⁴, a inni autorzy, w kwestiach dotyczących osadnictwa, bazują zazwyczaj na jego wcześniejszych ustaleniach²⁵. Zagadnienie osadnictwa ludności w miastach Pomorza Zachodniego było też podejmowane przez Stanisława Łacha²⁶.

Mniej miejsca w literaturze zajmują kwestie dotyczące pochodzenia terytorialnego nowych mieszkańców Pomorza Zachodniego. Sytuacja taka jest wynikiem ograniczeń, jakim podlegały badania historyczne przed 1989 rokiem. W zdecydowanej większości opracowań osadnicy byli grupowani w cztery podstawowe kategorie: przesiedleńcy, repatrianci, reemigranci i autochtoni. Pierwsza kategoria obejmowała zróżnicowane grupy migrantów pochodzących ze wszystkich województw Polski centralnej i południowej oraz przedwojennego województwa pomorskiego. Informacje dotyczące ich pochodzenia terytorialnego były zwykle szczegółowo prezentowane w odpowiednich rozdziałach monografii miast i ziem. Stosunkowo najszerzej został zbadany udział Wielkopolan w zasiedleniu tzw. ziem zachodnich. Swoje prace poświęcili temu zagadnieniu Zygmunt Dulczewski i Andrzej Kwilecki²⁷.

Inaczej przedstawia się natomiast kwestia pochodzenia terytorialnego tzw. repatriantów. Pod tą nazwą ujmowano wszystkich migrantów pochodzących

Szczecina w latach 1945–2010”, w: *Od polonizacji do europeizacji Pomorza Zachodniego*, red. Małgorzata Machałek, Jan Macholak, Edward Włodarczyk (Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Uniwersytet Szczeciński, Archiwum Państwowe w Szczecinie, 2012), 103–135; tenże, *Szczecin. Rozwój miasta w Polsce Ludowej* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1977).

²³ Tadeusz Białecki, „Przemiany w strukturze społeczno-demograficznej mieszkańców Koszalina w latach 1950–1965”, w: *Dzieje Koszalina*, red. Bogusław Drewniak, Henryk Lesiński (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1967), 285–308; tenże, „Ludność” w: *Dzieje Szczecina 1945–1990*, red. Tadeusz Białecki, Zygmunt Silski (Szczecin: Wydawnictwo „13 Muz”, 1998), 161–188.

²⁴ Np. Tadeusz Białecki, Lucyna Henryka Nowak, „Procesy demograficzne w latach 1945–2010” w: *Gryfice. Dzieje miasta*, red. Tadeusz Białecki (Szczecin–Gryfice, Uniwersytet Szczeciński, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, Urząd Miasta Gryfice, 2013), 303–324.

²⁵ Np. Stanisław Literski, „Przemiany demograficzne i społeczne w latach 1945–1968”, w: *Dzieje ziemi bytowskiej*, red. Stanisław Gierszewski (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972), 385–402. Podobnie w innych monografiach ziem i miast Pomorza Zachodniego.

²⁶ Stanisław Łach, *Osadnictwo miejskie na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1950* (Słupsk, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996).

²⁷ Zygmunt Dulczewski, Andrzej Kwilecki, *Spoleczeństwo wielkopolskie w osadnictwie Ziemi Odzyskanych* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1962); Andrzej Kwilecki, „Pionierskie osadnictwo Wielkopolan na Ziemiach Odzyskanych”, *Kronika Wielkopolski* 2 (1981): 5–26. Numer 2 (1981) *Kroniki Wielkopolski* został w całości poświęcony udziałowi Wielkopolan w odbudowie i zagospodarowaniu tzw. ziem odzyskanych.

z ziem utraconych po drugiej wojnie światowej na rzecz ZSRR. Nieadekwatność pojęcia „repatrianci” wynikała z ówczesnej sytuacji politycznej, a władze dążyły do jak najszybszego zatarcia pamięci o utraconej na Kresach „małej ojczyźnie”. Szczegółowe informacje na temat ich pochodzenia terytorialnego były pomijane w zestawieniach statystycznych oraz we wcześniejszych publikacjach²⁸. Rodziło to poważne trudności dla autorów podejmujących zagadnienia demograficzne. Przykładem może być odpowiedni rozdział w *Dziejach Koszalina* z roku 1967, w którym T. Białecki przedstawił szacunkowe dane dotyczące pochodzenia mieszkańców miasta wywodzących się z Kresów wschodnich z uwzględnieniem województw, w których mieszkali przed przesiedleniem na Pomorze Zachodnie. Nie są to jednak informacje precyzyjne, gdyż z braku innych danych autor oparł się na wynikach ankiety przeprowadzonej w koszalińskich szkołach w latach sześćdziesiątych²⁹.

Kwestie dotyczące pochodzenia terytorialnego ludności polskiej z terenów utraconych na rzecz ZSRR mogły zostać poruszone dopiero w badaniach prowadzonych po 1989 roku. Należy tu wymienić przede wszystkim Jana Czerniakiewicza³⁰ i Małgorzatę Ruchniewicz³¹. Opracowania te obejmują nie tylko okres masowych migracji, ale również późniejsze przesiedlenia, jakie miały miejsce w latach pięćdziesiątych XX wieku. Natomiast w odniesieniu do samego Pomorza Zachodniego temat ten znalazł jedynie częściowe odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu³².

Zainteresowaniem badaczy cieszyła się również specyficzna forma osadnictwa na tzw. ziemiach odzyskanych, jaką było osadnictwo wojskowe. Osiedlani w powiatach przygranicznych zdemobilizowani żołnierze mieli nie tylko znaleźć tam swój nowy dom, ale przede wszystkim swoją obecnością rozwiewać obawy polskich osadników związane z zamieszkaniem na nowych, nieznanym jeszcze terenach. Pierwsze opracowania tego zagadnienia wyszły w pierwszej połowie

²⁸ Leszek Kosiński, *Pochodzenie terytorialne ludności Ziem Zachodnich w 1950* (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1960); tenże, *Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1960* (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1963).

²⁹ Tadeusz Białecki, „Przemiany w strukturze społeczno-demograficznej mieszkańców Koszalina w latach 1950–1965”, w: *Dzieje Koszalina*, 289.

³⁰ Jan Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ze Wschodu 1944–1959* (Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 1997); tenże, *Przemieszczenia ludności polskiej z ZSRR 1944–1959* (Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004).

³¹ Małgorzata Ruchniewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959* (Warszawa: Volumen, 2000).

³² Waldemar Chlistowski, „Repatriacja Polaków z ZSRR do województwa koszalińskiego w latach 1955–1959 w świetle akt Archiwum Państwowego w Koszalinie”, *Przegląd Zachodniopomorski* 1 (1995): 51–70; Tadeusz Białecki, „Pochodzenie terytorialne mieszkańców Chojny po 1945 r.”, w: *Chojna i okolice na przestrzeni wieków*, red. Radosław Skrycki (Chojna–Zielona Góra: Księgarnia Akademicka, 2007), 125–137.

lat sześćdziesiątych XX wieku spod pióra Krystyny Kersten i dotyczyły zarówno całości ziem zachodnich i północnych³³, jak też samego Pomorza Zachodniego³⁴. Zagadnienie zostało też uwzględnione w opracowaniach o charakterze przekrojowym³⁵. Pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku temat został ponownie podjęty przez Andrzeja Ogrodowczyka³⁶, a na początku wieku XXI również przez Czesława Osękowskiego³⁷.

Migracje ludności niepolskiej na Pomorzu Zachodnim

Powojenne migracje na obszarze Pomorza Zachodniego objęły również ludność niepolską. W okresie Polski Ludowej mniejszości narodowe nie zajmowały jednak wiele miejsca w badaniach naukowych. Wynikało to nie tylko z braku dostępu do źródeł, ale przede wszystkim z propagowanej przez władze koncepcji państwa jednolitego narodowo oraz z traktowania problemów mniejszości narodowych w kontekście doraźnej polityki zagranicznej. Powodowało to przekłamywanie lub wręcz pomijanie wielu kwestii związanych z wysiedleniami i przesiedleniami tej ludności. Badania nad nimi mogły w pełni rozwinąć się dopiero po 1989 roku.

Najwięcej uwagi badacze poświęcili zagadnieniom dotyczącym wysiedlenia Niemców z obszarów, które znalazły się w powojennych granicach Polski. Pierwsze opracowania o charakterze naukowym, a nie publicystycznym, ukazały się dopiero pod koniec lat sześćdziesiątych i w większości miały wymiar regionalny. W odniesieniu do Pomorza Zachodniego jako pierwszy zajął się tym problemem Tadeusz Białecki, który podjął m.in. próby ustalenia liczby wysiedlonych Niemców³⁸. W skali całego kraju problem przedstawił Stefan Banasiak, który swoje rozważania odniósł do całego okresu 1945–1950³⁹. Przeprowadził on wnikliwą

³³ Krystyna Kersten, „Z problematyki osadnictwa wojskowego na Pomorzu Zachodnim”, *Przegląd Zachodniopomorski* 3 (1963): 121–133; też, „Osadnictwo wojskowe w 1945 roku. Próba charakterystyki”, *Przegląd Historyczny* 55 (1964): 640–659.

³⁴ Krystyna Kersten, „Osadnictwo wojskowe na Pomorzu Zachodnim (1945–1947)”, *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (1964): 29–61.

³⁵ Np. Edmund Dobrzycki, Henryk Lesiński, Zdzisław Łaski, red. *Pomorze Szczecińskie 1945–1965* (Szczecin: Wydawnictwo Poznańskie, 1965).

³⁶ Andrzej Ogrodowczyk, *Nad Odrą i Bałtykiem. Osadnictwo wojskowe na ziemiach zachodnich i północnych Polski po drugiej wojnie światowej* (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1979).

³⁷ Czesław Osękowski, „Osadnictwo wojskowe na Pomorzu Zachodnim”, w: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim*, 93–102.

³⁸ Tadeusz Białecki, *Przesiedlenia ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969).

³⁹ Stefan Banasiak, *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945–1950* (Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1968).

analizę dokumentacji Urzędu Pełnomocnika Generalnego Rządu RP do spraw Repatriacji, z powodów cenzuralnych nie mógł jednak w krytyczny sposób odnieść się do kwestii wysiedleń. Niemniej jednak sygnalizowane przez niego nieprawidłowości dotyczące faktycznego trybu przeprowadzenia przesiedleń okazały się niezgodne z oficjalnym stanowiskiem władz. Uniemożliwiło to publikację książki (do bibliotek trafiło jedynie 60 powielonych egzemplarzy pracy opatrzonej klauzulą „do użytku wewnętrznego”)⁴⁰. W tym samym roku ukazało się stosunkowo niewielkie opracowanie Krzysztofa Skubiszewskiego na ten sam temat, które miało jednak bardziej propagandowy niż naukowy charakter⁴¹.

Po 1989 roku szerszy dostęp do archiwów polskich i niemieckich zaowocował nowymi publikacjami i nowymi ujęciami tematu. Badacze przyjęli też nową terminologię, w której rozróżniano migracje przymusowe, czyli wypędzenia i wysiedlenia, oraz emigrację, czyli wyjazdy z Polski ludności niemieckiej po roku 1950⁴². Pojawiły się też opracowania na tematy wcześniej pomijane w badaniach, np. wysiedlenia przedpoczdamskie⁴³, oraz opracowania dotyczące poszczególnych powiatów⁴⁴. Przebieg i sposób realizacji wysiedleń ludności niemieckiej w odniesieniu do całości ziem zachodnich i północnych badali Piotr Madajczyk⁴⁵, Zbigniew Kurcz⁴⁶, Bernadetta Nitschke⁴⁷, Zenon Romanow⁴⁸. Gruntowne badania w archiwach polskich i niemieckich przeprowadził Stanisław Jankowiak, który, oprócz licznych artykułów, opublikował również monografię obejmującą różne formy przemieszczeń ludności niemieckiej między rokiem 1945 a 1970⁴⁹.

⁴⁰ Bernadetta Nitschke, *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004), 6.

⁴¹ Krzysztof Skubiszewski, *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1968).

⁴² Jankowiak, „Terminologia w stosunkach polsko-niemieckich”, 285–294; tenże, „Wysiedlenie Niemców z województwa szczecińskiego”, w: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim*, 35–60.

⁴³ Hieronim Szczegóła, „Przedpoczdamskie wysiedlenia Niemców z Polski (czerwiec–lipiec 1945 r.)”, w: *Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy*, red. Włodzimierz Jastrzębski (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1995), 47–56.

⁴⁴ Małgorzata Ryś, „Przesiedlenia ludności niemieckiej z powiatu bytowskiego w latach 1945–1950”, w: *Słupskie Studia Historyczne* 4 (1995): 105–124.

⁴⁵ Piotr Madajczyk, *Niemcy polscy 1944–1989* (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2001).

⁴⁶ Zbigniew Kurcz, *Mniejszość niemiecka w Polsce* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995).

⁴⁷ Bernadetta Nitschke, *Wysiedlenia ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949* (Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1999); tenże, *Wysiedlenie czy wypędzenie?*

⁴⁸ Zenon Romanow, *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1947* (Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1992); tenże, *Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1958*, w: *Pomorze – trudna Ojczyzna?*, red. Andrzej Sakson (Poznań: Instytut Zachodni, 1996), 203–217.

⁴⁹ Stanisław Jankowiak, *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2005).

Kwestia wysiedleń i wyjazdów ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego znajduje w niej obszerne odzwierciedlenie.

Przedstawiając powojenne migracje na Pomorzu Zachodnim należy pamiętać, że ich uczestnikami byli również Żydzi i Ukraińcy, a także, w niewielkiej wprawdzie liczbie, Litwini i Białorusini⁵⁰, a później także Grecy i Macedończycy⁵¹.

Część polskich Żydów ocalała z Zagłady dzięki temu, że znalazła się na terenie ZSRR. Po wojnie władze zdecydowały, że wracający ze wschodu przesiedleńcy żydowscy zostaną osiedleni na Dolnym Śląsku i Pomorzu Zachodnim, głównie w miastach⁵². Na Pomorzu Zachodnim był to przede wszystkim Szczecin. Trauma wojenna oraz nastroje antysemickie w powojennej Polsce sprawiły, że większość żydowskich osadników traktowała nowe miejsce jako przystanek w drodze na dalszą emigrację. Zagadnienia związane z osadnictwem oraz procesami integracji ludności żydowskiej na Pomorzu Zachodnim znalazły się w obszarze zainteresowań Janusza Mieczkowskiego⁵³, Tomasza Jaworskiego⁵⁴, Alberta Stankowskiego⁵⁵ i Marcina Stefaniaka⁵⁶. Dwaj ostatni autorzy skupili się jedynie na kwestiach związanych z opuszczaniem przez Żydów miejsca tymczasowego pobytu, jakim przez krótki okres stał się dla nich Szczecin. Natomiast o problemach funkcjonowania społeczności żydowskiej w powojennym Szczecinie pisała Magdalena Semczyszyn⁵⁷.

⁵⁰ Krzysztof Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997* (Opole, Uniwersytet Opolski, 1998); Eugeniusz Mironowicz, *Białorusini w Polsce 1944–1949* (Warszawa: PWN, 1993).

⁵¹ Mieczysław Wojecki, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce, 1948–1975* (Jelenia Góra: Urząd Wojewódzki w Jeleniej Górze, 1989); tenże, „Grecy i Macedończycy na Pomorzu Zachodnim w latach 1949–1960”, w: *Pomerania Ethnica. Mniejszości narodowe i etniczne na Pomorzu Zachodnim*, red. Marzanna Giedrojć, Janusz Mieczkowski (Szczecin: AMP Paweł Majewski, 1998), 199–202.

⁵² Bożena Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950* (Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000).

⁵³ Janusz Mieczkowski, *Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956. Liczba, położenie i działalność polityczna* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1994); tenże, *Między emigracją a asymilacją. Szkice o szczecińskich Żydach* (Szczecin: Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów, 1999).

⁵⁴ Tomasz Jaworski, „Ludność żydowska w Polsce zachodniej i północnej w latach 1944–1956”, w: *Ziemie zachodnie i północne Polski w okresie stalinowskim*, red. Czesław Osękowski (Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999), 243–254.

⁵⁵ Albert Stankowski, „Emigracja Żydów z Pomorza Zachodniego w latach 1945–1960”, w: *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 r.*, red. Jerzy Tomaszewski (Warszawa: Trio, 1997); tenże, „Nowe spojrzenie na statystyki dotyczące emigracji Żydów z Polski po 1944 roku”, w: *Studia z historii Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. Grzegorz Berendt, August Grabski, Albert Stankowski (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2000), 139–145.

⁵⁶ Marcin Stefaniak, „Nielegalna emigracja Żydów z Pomorza Zachodniego w latach 1945–1948”, w: *Żydzi i ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*, red. Mieczysław Jaroszewicz, Włodzimierz Stępiński (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007), 365–376.

⁵⁷ Magdalena Semczyszyn, „Szczecin – „najmłodsze żydowskie osiedle w powojennej Polsce”. Miejsca związane z działalnością Żydów w mieście w latach 1945–1950”, w: *Szczecin i jego*

Znacznie większe rozmiary miało osadnictwo ludności ukraińskiej, jednak obowiązujące przed 1989 rokiem ograniczenia powodowały, że prowadzenie badań naukowych obejmujących całość stosunków polsko-ukraińskich, w tym również przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła”, było utrudnione. W większości opracowań dotyczących stosunków demograficznych na ziemiach zachodnich kwestia ukraińska była całkowicie pomijana albo opisywana w sposób fałszujący rzeczywisty obraz. W opracowaniach z lat sześćdziesiątych przesiedlonych Ukraińców ujmowano w kategorii „przesiedleńców”, czasami uszczegółowiając, iż chodzi o osoby przesiedlone z województw lubelskiego, rzeszowskiego i krakowskiego, bądź poprzestając na niewyjaśnianym bliżej określeniu „osadnicy z akcji «W»”⁵⁸. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku tematyka przesiedlenia Ukraińców na ziemiach zachodnie i północne została podjęta przez licznych badaczy, w tym również ze szczecińskiego środowiska historycznego⁵⁹. W odniesieniu do przesiedleń ludności ukraińskiej na Pomorze Zachodnie należy wymienić głównie monografię i artykuły Romana Drozda⁶⁰, Igora Hałagidy⁶¹ i Stanisława Łacha⁶².

Od wielu już lat największe zainteresowanie badaczy budzą procesy adaptacji przesiedleńców do nowego otoczenia oraz zachodzące wśród nich procesy integracji przeplatające się zazwyczaj z procesami dezintegracji. Pomimo iż w latach sześćdziesiątych procesy te nie były jeszcze zamknięte, już wówczas stały się one przedmiotem refleksji naukowej. W centrum zainteresowania znalazły się różne czynniki mające wpływ na integrację społeczną, jak np. oddziaływanie szkoły czy Kościoła⁶³. Nie wszystkie czynniki mogły jednak w równym stopniu

miejsca. Trzecia Konferencja Edukacyjna, 10 XII 2010 r., red. K. Rembacka (Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2011), 249–267.

⁵⁸ Np. monografie miast i powiatów z obszaru Pomorza Zachodniego z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

⁵⁹ Janusz Faryś, red. *Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku: materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12–14 czerwca 1992 r.* (Szczecin: Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego, 1994).

⁶⁰ Roman Drozd, „Osadnictwo ludności ukraińskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1950”, *Pomerania* 9 (1995): 20–23; tenże, *Droga na zachód: osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”* (Warszawa: Tyrsa, 1997); tenże, „Władze polskie wobec ludności ukraińskiej w latach 1952–1959”, w: *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w okresie stalinowskim*, red. Czesław Osękowski (Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1999), 175–185; tenże, „Osiedlenie ludności ukraińskiej w powiecie kołobrzeskim w 1947 r.”, *Litopys* 1 (2013): 30–41.

⁶¹ Igor Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2003).

⁶² Stanisław Łach, „Osadnictwo przesiedleńców z akcji „W” na Pomorzu Zachodnim w 1947 roku”, *Rocznik Słupski* (1990–1991): 97–113.

⁶³ Andrzej Kwilecki, *Rola społeczna nauczyciela na ziemiach zachodnich w świetle pamiętników nauczycieli-osadników* (Poznań: Instytut Zachodni, 1960); Bolesław Sadaj, *Udział szkoły*

znaleźć odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu. Szybka integracja społeczeństwa miała być potwierdzeniem słuszności polityki ówczesnych władz wobec tzw. ziem odzyskanych i była rozumiana nie tylko jako tworzenie się więzi międzyludzkich, ale również jako budowanie pożądaných przez państwo struktur społecznych. Właśnie z tego powodu wśród podejmowanych wówczas tematów zabrakło badań nad czynnikami destabilizującymi procesy społeczne, jak na przykład obecność Armii Czerwonej. Badania nad różnymi aspektami jej obecności zostały podjęte po 1989 roku m.in. przez Adama Makowskiego⁶⁴, Ryszarda Techmana⁶⁵, Stanisława Łacha⁶⁶, Mirosława Golona⁶⁷. Z tych samych powodów nie były prowadzone systematycznie badania nad poważnym problemem demograficznym, jakim był odpływ przesiedleńców z tzw. ziem odzyskanych, widoczny w statystykach już pod koniec lat czterdziestych i utrzymujący się, z różnym nasileniem, w latach pięćdziesiątych.

Starsze opracowania, choć wciąż cenne poznawczo, charakteryzują się dominacją materiału faktograficznego i często nadmiernym upolitycznieniem treści, natomiast współcześni badacze problemu coraz częściej przenoszą punkt ciężkości z historii wydarzeniowej czy instytucjonalnej na sferę społecznych emocji⁶⁸. Fundamentalne znaczenie dla poznania procesów integracji i dezintegracji mają publikowane od lat dziewięćdziesiątych artykuły i monografie Czesława Osękowskiego, obejmujące swoim zasięgiem całość tzw. ziem odzyskanych⁶⁹. Pomimo iż najważniejsze ustalenia tego autora wciąż są aktualne, to jednak nie wyczerpują całości zagadnienia. Świadczą o tym pojawiające się wciąż nowe pytania badawcze oraz próby nowej interpretacji znanych źródeł. Ich efektem są kolejne

i nauczyciela w procesach integracyjnych ludności wiejskiej woj. szczecińskiego w latach 1945–1960 (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1963).

⁶⁴ Adam Makowski, „Radziecka administracja wojskowa a polska kolonizacja Pomorza Zachodniego do konferencji poczdamskiej”, w: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim*, 61–82.

⁶⁵ Ryszard Techman, *Armia radziecka w gospodarce morskiej Pomorza Zachodniego w latach 1945–1956* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2003), zwłaszcza strony 58–73.

⁶⁶ Stanisław Łach, „Społeczno-gospodarcze aspekty stacjonowania Armii Czerwonej na ziemiach odzyskanych po II wojnie światowej”, w: *Władze komunistyczne wobec ziem odzyskanych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji*, red. Stanisław Łach (Słupsk, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1997), 255–278.

⁶⁷ Mirosław Golon, „Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956. Okupant w roli sojusznika”, *Czasy Nowożytne* 4 (1999): 38–115.

⁶⁸ Wpisuje się to m.in. w nurt badań postulowany przez Marcina Zarembę. Marcin Zaremba, *Wielka trwoga Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys, 1944–1947* (Kraków: Znak, 2012), 16.

⁶⁹ Czesław Osękowski, „Bariery integracji społecznej na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956”, w: *Pomerania Ethnica. Mniejszości narodowe*, 71–78; tenże, *Spoleczeństwo Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945–1956. Procesy integracji i dezintegracji* (Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1994); tenże, *Ziemia Odzyskana w latach 1945–2005. Społeczeństwo – władza – gospodarka* (Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2006).

publikacje. Kazimierz Kozłowski zwraca uwagę na wpływ czynników politycznych na kształtowanie się nastrojów społecznych na Pomorzu Zachodnim⁷⁰. Adam Makowski od wielu lat stawia pytania o wpływ czynników gospodarczych na integrację mieszkańców Pomorza Zachodniego⁷¹, a także podejmuje refleksję nad przemianami ich tożsamości⁷². Nowe spojrzenie na rolę Kościoła katolickiego w procesie integracji społeczeństwa zachodniopomorskiego przynoszą także, częściowo opublikowane, badania Marty Cichockiej⁷³. Innym przykładem nowego ujęcia znanej od dawna problematyki mogą być wyniki badań Urszuli Kozłowskiej na temat wpływu wysiedleń ludności niemieckiej na sytuację sanitarno-epidemiologiczną na terenie województwa zachodniopomorskiego⁷⁴. Wciąż aktualne pozostają pytania o moralny i indywidualny wymiar powojennych migracji, czego przykładem może być artykuł Eryka Krasuckiego *Pomorze Zachodnie a powojenna „wędrówka ludów” (1945–1948)*⁷⁵. O atrakcyjności tematyki migracyjnej świadczy również zainteresowanie nią najmłodszych adeptów historii, którzy właśnie w tym obszarze poszukują tematów prac magisterskich⁷⁶.

⁷⁰ Kazimierz Kozłowski, „Nastroje społeczne na Pomorzu Zachodnim na tle procesów osiedleńczych (1945–1947)”, *Dzieje Najnowsze* 4 (2005): 151–176.

⁷¹ Adam Makowski, „W poszukiwaniu koniunktury. Osadnictwo jako czynnik awansu cywilizacyjnego Pomorza Zachodniego po drugiej wojnie światowej”, w: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim. Mity i rzeczywistość. Część II. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie 5 grudnia 2012 roku*, red. Kazimierz Kozłowski (Szczecin: Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002), 149–165; tenże, „Polityka ekonomiczna państwa a procesy integracji społecznej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w II połowie XX wieku” w: *Polacy na ziemiach odzyskanych. Regiony przygraniczne w poszukiwaniu tożsamości. Przed i po akcesji*, red. Adam Makowski (Szczecin: Akcydens Drukarnia, 2008), 41–59;

⁷² Adam Makowski, „Swoi czy obcy? Pionierzy czy szabrownicy? Polacy na Pomorzu Zachodnim po II wojnie światowej”, w: *Tantum possumus, quantum scimus. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Radosław Gaziński, Adam Makowski (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2012), 429–445; tenże, „W poszukiwaniu nowego domu. Uwagi o procesach integracji i dezintegracji społecznej na Pomorzu Zachodnim”, w: *Bezdomna Europa. Migracje po II wojnie światowej we współczesnych badaniach humanistów*, red. Barbara Kromolicka, Henryk Walczak (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Minerwa, 2015), 157–166.

⁷³ Marta Cichocka, „Napływ duchowieństwa rzymskokatolickiego na Pomorze Zachodnie w latach 1945–1956”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 36 (2014): 87–103.

⁷⁴ Urszula Kozłowska, „Wysiedlenie ludności niemieckiej i jego wpływ na sytuację sanitarno-epidemiologiczną województwa szczecińskiego w latach 1946–1949”, *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 14 (2013): 57–68.

⁷⁵ Eryk Krasucki, „Pomorze Zachodnie a powojenna „wędrówka ludów” (1945–1948)”, w: *Doświadczenie (po)granicza. Polsko-niemieckie Pomorze w historii, literaturze, kulturze*, red. Paweł Wolski (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014), 47–72.

⁷⁶ Katarzyna Marciszewska, Paweł Migdałski, red. *Tym samym pociągiem... Przesiedlenia przymusowe, procesy dezintegracyjne i integracyjne na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1939–1949, w wyborze prac magisterskich powstałych na seminarium Jana M. Piskorskiego* (Chojna–Szczecin: Stowarzyszenie Historyczne „Terra Incognita”, 2013).

Podsumowanie

Pomimo dużej liczby publikacji dotyczących różnych aspektów powojennych migracji ludności na Pomorzu Zachodnim, nadal wiele zagadnień wymaga pogłębienia, a czasami również zbadania. Wśród znawców zagadnienia panuje w zasadzie konsensus w kwestiach dotyczących liczebności poszczególnych grup migrantów oraz przebiegu i organizacji przesiedleń ludności polskiej i niepolskiej. Znacznie mniej wiadomo na temat procesów przebiegających w sposób niekontrolowany przez ówczesne władze, jak wspomniany wyżej odpływ ludności z Pomorza Zachodniego widoczny w statystykach już w roku 1947 i utrzymujący się z różnym nasileniem również w latach pięćdziesiątych XX wieku. Choć główne przyczyny tego zjawiska są znane, to jednak wymagają weryfikacji w materiale źródłowym. Stosunkowo mało wiadomo również o migracjach nowych osadników w obrębie Pomorza Zachodniego, stanowiących dosłownie „poszukiwanie nowego domu”. Osiedlenie w danym miejscu nie oznaczało przecież, że będzie to ostateczne miejsce zamieszkania danej osoby. Znaczna część przesiedleńców znalazła się w nowym miejscu w wyniku migracji przymusowych. Otwarte pozostaje pytanie o motywacje tych, którzy świadomie i dobrowolnie wybierali osiedlenie się na Pomorzu Zachodnim – czy była to chęć osiągnięcia awansu cywilizacyjnego, przekonanie o realizacji misji dziejowej⁷⁷ czy ukrycie się przed represjami politycznymi⁷⁸. Wciąż słabe odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu mają zagadnienia związane z późniejszymi migracjami, czyli po roku 1950. Dotyczy to zwłaszcza osadników z tzw. drugiej repatriacji z ZSRR. Przybywali oni bowiem na tereny już zamieszkałe i zagospodarowane przez swoich rodaków, na których mieszkało coraz więcej ludzi urodzonych na tzw. ziemiach odzyskanych. Niezależnie jednak od wskazanych wyżej potencjalnych obszarów badawczych należy zauważyć, że podstawową luką w dotychczasowej literaturze przedmiotu jest brak monografii w całości poświęconej powojennym migracjom na Pomorzu Zachodnim. Takiej monografii brakuje również w odniesieniu do całości ziem zachodnich i północnych.

⁷⁷ Grzegorz Strauchold, *Myśl zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003).

⁷⁸ Kazimierz Kozłowski, *Między racją stanu a stalinizmem. Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955* (Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie”, 2000).

Bibliografia

- Banasiak, Stefan. *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947*. Poznań: Instytut Zachodni, 1963.
- Banasiak, Stefan. *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945–1950*. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1968.
- Białecki, Tadeusz. „Ludność”. W: *Dzieje Szczecina 1945–1990*, red. Tadeusz Białecki, Zygmunt Silski, 161–188. Szczecin: Wydawnictwo „13 Muz”, 1998.
- Białecki, Tadeusz. „Pochodzenie terytorialne mieszkańców Chojny po 1945 r.” W: *Chojna i okolice na przestrzeni wieków*, red. Radosław Skrycki, 125–137. Chojna–Zielona Góra: Księgarnia Akademicka, 2007.
- Białecki, Tadeusz. „Problemy demograficzne Szczecina w latach 1945–2010”. W: *Od polonizacji do europeizacji Pomorza Zachodniego*, red. Małgorzata Machałek, Jan Macholak, Edward Włodarczyk, 103–135. Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Uniwersytet Szczeciński, Archiwum Państwowe w Szczecinie, 2012.
- Białecki, Tadeusz. *Przemiany w strukturze ludnościowej miast powiatu chojeńskiego w l. 1945–1962*. Szczecin: Instytut Zachodniopomorski, 1966.
- Białecki, Tadeusz. „Przemiany w strukturze społeczno-demograficznej mieszkańców Koszalina w latach 1950–1965”. W: *Dzieje Koszalina*, red. Bogusław Drewniak, Henryk Lesiński, 285–308. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1967.
- Białecki, Tadeusz. *Przesiedlenia ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969.
- Białecki, Tadeusz. *Szczecin: Rozwój miasta w Polsce Ludowej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1977.
- Białecki, Tadeusz. „Tendencje rozwojowe ludności Pomorza Zachodniego po drugiej wojnie światowej”. W: *Od Polski Ludowej do III RP w Unii Europejskiej. Pomorze Zachodnie 1945–2005. Materiały z sesji naukowej, 29 kwietnia 2005 r.*, red. Kazimierz Kozłowski, Adam Wątor, Edward Włodarczyk, 59–82. Szczecin: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2006.
- Białecki, Tadeusz, Andrzej Wojtaszak. „Osadnictwo polskie jako element procesów migracyjnych na Pomorzu Zachodnim (1945–1950)”. W: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim 1945–1950. Mity i rzeczywistość. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek Książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie 26 kwietnia 2001 roku*, red. Kazimierz Kozłowski, 22–23. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002.
- Białecki, Tadeusz, Lucyna Henryka Nowak. „Procesy demograficzne w latach 1945–2010”. W: *Gryfice. Dzieje miasta*, red. Tadeusz Białecki, 303–324. Szczecin–Gryfice: Uniwersytet Szczeciński, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, Urząd Miasta Gryfice, 2013.

- Chlistowski, Waldemar. „Repatriacja Polaków z ZSRR do województwa koszalińskiego w latach 1955–1959 w świetle akt Archiwum Państwowego w Koszalinie”. *Przegląd Zachodniopomorski* 1 (1995): 51–70.
- Cichocka, Marta. „Napływ duchowieństwa rzymskokatolickiego na Pomorze Zachodnie w latach 1945–1956”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 36 (2014): 87–103.
- Czerniakiewicz, Jan. *Przemieszczenia ludności polskiej z ZSRR 1944–1959*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.
- Czerniakiewicz, Jan. *Przesiedlenia ze Wschodu 1944–1959*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 1997.
- Drozd, Roman. *Droga na zachód: osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*. Warszawa: Tyrsa, 1997.
- Drozd, Roman. „Osadnictwo ludności ukraińskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1950”, *Pomerania* 9 (1995): 20–23.
- Drozd Roman. „Osiedlenie ludności ukraińskiej w powiecie kołobrzeskim w 1947 r.” *Litopys* 1 (2013): 30–41.
- Drozd, Roman. „Władze polskie wobec ludności ukraińskiej w latach 1952–1959”. W: *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w okresie stalinowskim*, red. Czesław Osękowski, 175–185. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1999.
- Dulczewski, Zygmunt, Andrzej Kwilecki. *Spółczesność wielkopolskie w osadnictwie Ziemi Odzyskanych*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1962.
- Dziurzyński, Patrycy. „Osadnictwo grupowe w majątkach na Pomorzu Zachodnim w latach 1946–1948”. *Przegląd Zachodniopomorski* 5 (1966): 121–144.
- Dziurzyński, Patrycy. *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1983.
- Faryś, Janusz, red. *Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku: materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12–14 czerwca 1992 r.* Szczecin: Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego, 1994.
- Golon, Mirosław. „Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956. Okupant w roli sojusznika”. *Czasy Nowożytne* 4 (1999): 38–115.
- Hałagida, Igor. *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2003.
- Jankowiak, Stanisław. „Terminologia w stosunkach polsko-niemieckich”. *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa* 6 (1997), z. 2: 285–294.
- Jankowiak, Stanisław. *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2005.
- Jankowiak, Stanisław. „Wysiedlenie Niemców z województwa szczecińskiego”. W: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim 1945–1950. Mity i rzeczywistość. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek Książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie 26 kwietnia 2001 roku*, red. Kazimierz Kozłowski, 35–60. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002.

- Jaworski, Tomasz. „Ludność żydowska w Polsce zachodniej i północnej w latach 1944–1956”. W: *Ziemie zachodnie i północne Polski w okresie stalinowskim*, red. Czesław Osekowski, 243–254. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999.
- Kaczkowski, Sylwester. *Osadnictwo polskie w Szczecinie w latach 1945–1950*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1963.
- Kersten, Krystyna. „Migracje powojenne w Polsce (Próba klasyfikacji i ogólna charakterystyka zewnętrznych ruchów ludności)”. *Polska Ludowa*, 2 (1963): 3–26.
- Kersten, Krystyna. „Osadnictwo wojskowe na Pomorzu Zachodnim (1945–1947)”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (1964): 29–61.
- Kersten, Krystyna. „Osadnictwo wojskowe w 1945 roku. Próba charakterystyki”. *Przegląd Historyczny* 55 (1964): 640–659.
- Kersten, Krystyna. „Plany i organizacja migracji ludności rolniczej na ziemię zachodnie”. *Kwartalnik Historyczny* 3 (1960): 682–698.
- Kersten, Krystyna. „Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii”. W: *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, red. Hubert Orłowski, Andrzej Sakson, 13–29. Poznań: Instytut Zachodni, 1996.
- Kersten, Krystyna. „Z problematyki osadnictwa wojskowego na Pomorzu Zachodnim”. *Przegląd Zachodniopomorski* 3 (1963): 121–133.
- Kosiński, Leszek. *Pochodzenie terytorialne ludności Ziem Zachodnich w 1950*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1960.
- Kosiński, Leszek. *Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1960*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1963.
- Kozłowska, Urszula. „Wysiedlenie ludności niemieckiej i jego wpływ na sytuację sanitarno-epidemiologiczną województwa szczecińskiego w latach 1946–1949”. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 14 (2013): 57–68.
- Kozłowski, Kazimierz. *Między racją stanu a stalinizmem. Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955*. Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie”, 2000.
- Kozłowski, Kazimierz. „Nastroje społeczne na Pomorzu Zachodnim na tle procesów osiedleńczych (1945–1947)”. *Dzieje Najnowsze* 4 (2005): 151–176.
- Krasucki, Eryk. „Pomorze Zachodnie a powojenna „wędrówka ludów” (1945–1948)”. W: *Doświadczenie (po)granicza. Polsko-niemieckie Pomorze w historii, literaturze, kulturze*, red. Paweł Wolski, 47–72. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014.
- Kurcz, Zbigniew. *Mniejszość niemiecka w Polsce*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.
- Kwilecki, Andrzej. „Pionierskie osadnictwo Wielkopolan na Ziemiach Odzyskanych”. *Kronika Wielkopolski* 2 (1981): 5–26.
- Kwilecki, Andrzej. *Rola społeczna nauczyciela na ziemiach zachodnich w świetle pamiętników nauczycieli-osadników*. Poznań: Instytut Zachodni, 1960.

- Literski, Stanisław. „Przemiany demograficzne i społeczne w latach 1945–1968”. W: *Dzieje ziemi bytowskiej*, red. Stanisław Gierszewski, 385–402. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972.
- Łach, Stanisław. *Osadnictwo miejskie na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1950*. Słupsk: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996.
- Łach, Stanisław. „Osadnictwo na gospodarstwach indywidualnych Pomorza Zachodniego w latach 1946–1950”. *Rocznik Koszaliński* 15 (1979): 102–119.
- Łach, Stanisław. „Osadnictwo polskie na ziemiach zachodnich i północnych Polski w badaniach naukowych i literaturze krajowej po 1945 roku”. W: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim 1945–1950. Mity i rzeczywistość. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek Książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie 26 kwietnia 2001 roku*, red. Kazimierz Kozłowski, 103–116. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002.
- Łach, Stanisław. „Osadnictwo przesiedleńców z akcji „W” na Pomorzu Zachodnim w 1947 roku”. *Rocznik Słupski* (1990–1991): 97–113.
- Łach, Stanisław. *Pomorze Zachodnie w latach 1945–1949. Studium społeczno-gospodarcze*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1980.
- Łach, Stanisław. *Przekształcenia ustrojowo-gospodarcze w rolnictwie ziem zachodnich i północnych w latach 1945–1949 (studium historyczne)*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1993.
- Łach Stanisław. *Rolnictwo na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1949*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1985.
- Łach, Stanisław. „Społeczno-gospodarcze aspekty stacjonowania Armii Czerwonej na ziemiach odzyskanych po II wojnie światowej”. W: *Władze komunistyczne wobec ziem odzyskanych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji*, red. Stanisław Łach, 255–278. Słupsk, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1997.
- Łach, Stanisław. „Zasady osiedlania i nabywania przez osadników gospodarstw rolnych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1948”. *Materiały i Studia do Dziejów Wielkopolski i Pomorza* 17 (1990): 81–99.
- Łach, Stanisław. „Zasiedlenie ziem zachodnich i północnych w latach 1945–1950 (uwarunkowania społeczno-ustrojowe procesu osiedleńczego)”. W: *Demografia i społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych 1945–1995. Próba bilansu*, red. Ewa Frątczak, Zbigniew Strzelecki, 115–131. Warszawa: Polskie Towarzystwo Demograficzne, 1996.
- Machałek, Małgorzata. *Przemiany wsi zachodniopomorskiej w latach 1945–1956*. Szczecin: Wydawnictwo Muzeum Narodowego w Szczecinie, 2012.
- Madajczyk, Piotr. *Niemcy polscy 1944–1989*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2001.
- Makowski, Adam. „Polityka ekonomiczna państwa a procesy integracji społecznej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w II połowie XX wieku”. W: *Polacy na ziemiach odzyskanych. Regiony przygraniczne w poszukiwaniu tożsamości. Przed i po akcesji*, red. Adam Makowski, 41–59. Szczecin: Akcydens Drukarnia, 2008.

- Makowski, Adam. „Radziecka administracja wojskowa a polska kolonizacja Pomorza Zachodniego do konferencji poczdamskiej”. W: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim 1945–1950. Mity i rzeczywistość. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek Książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie 26 kwietnia 2001 roku*, red. Kazimierz Kozłowski, 61–82. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002.
- Makowski, Adam. „Swoi czy obcy? Pionierzy czy szabrownicy? Polacy na Pomorzu Zachodnim po II wojnie światowej”. W: *Tantum possumus, quantum scimus. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Zdzisławowi Chmielewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Radosław Gaziński, Adam Makowski, 429–445. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2012.
- Makowski, Adam. „W poszukiwaniu koniunktury. Osadnictwo jako czynnik awansu cywilizacyjnego Pomorza Zachodniego po drugiej wojnie światowej”. W: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim. Mity i rzeczywistość. Część II. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie 5 grudnia 2012 roku*, red. Kazimierz Kozłowski, 149–165. Szczecin: Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002.
- Makowski, Adam. „W poszukiwaniu nowego domu. Uwagi o procesach integracji i dezintegracji społecznej na Pomorzu Zachodnim”. W: *Bezdomna Europa. Migracje po II wojnie światowej we współczesnych badaniach humanistów*, red. Barbara Kromolicka, Henryk Walczak, 157–166. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Minerwa, 2015.
- Marciszewska, Katarzyna, Paweł Migdalski, red. *Tym samym pociągkiem... Przesiedlenia przymusowe, procesy dezintegracyjne i integracyjne na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1939–1949, w wyborze prac magisterskich powstałych na seminarium Jana M. Piskorskiego*. Chojna–Szczecin: Stowarzyszenie Historyczne „Terra Incognita”, 2013.
- Mieczkowski, Janusz. *Między emigracją a asymilacją. Szkice o szczecińskich Żydach*. Szczecin: Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów, 1999.
- Mieczkowski, Janusz. *Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956. Liczba, położenie i działalność polityczna*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1994.
- Mironowicz, Eugeniusz. *Białorusini w Polsce 1944–1949*. Warszawa: PWN, 1993.
- Nitschke, Bernadetta. *Wysiedlenia ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1999.
- Nitschke, Bernadetta. *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004.
- Ogrodowczyk, Andrzej. *Nad Odrą i Bałtykiem. Osadnictwo wojskowe na ziemiach zachodnich i północnych Polski po drugiej wojnie światowej*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1979.

- Okoniewska, Barbara. „Procesy osadnicze na Pomorzu Gdańskim i Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950. Próba porównania”. *Śląskie Studia Historyczne* 4 (1995): 155–165.
- Oseńkowski, Czesław. „Bariery integracji społecznej na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956”. W: *Pomerania Ethnica. Mniejszości narodowe i etniczne na Pomorzu Zachodnim*, red. Marzanna Giedroń, Janusz Mieczkowski, 71–78. Szczecin: AMP Paweł Majewski, 1998.
- Oseńkowski, Czesław. „Osadnictwo wojskowe na Pomorzu Zachodnim”. W: *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim 1945–1950. Mity i rzeczywistość. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Zamek Książąt Pomorskich i Archiwum Państwowe w Szczecinie 26 kwietnia 2001 roku*, red. Kazimierz Kozłowski, 93–102. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Oficyna Wydawnicza „Dokument” Archiwum Państwowego w Szczecinie, 2002.
- Oseńkowski, Czesław. *Spoleczeństwo Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945–1956. Procesy integracji i dezintegracji*. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1994.
- Oseńkowski, Czesław. *Ziemie Odzyskane w latach 1945–2005. Społeczeństwo – władza – Gospodarka*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2006.
- Dobrzycki, Edmund, Henryk Lesiński, Zdzisław Łaski, red. *Pomorze Szczecińskie 1945–1965*. Szczecin: Wydawnictwo Poznańskie, 1965.
- Poniatowska, Anna. „Państwowy Urząd Repatriacyjny na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1951”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (1964): 5–28.
- Romanow, Zenon. *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1947*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1992.
- Romanow, Zenon. „Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–195”. W: *Pomorze – trudna Ojczyzna?*, red. Andrzej Sakson, 203–217. Poznań: Instytut Zachodni, 1996.
- Ruchniewicz, Małgorzata. *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959*. Warszawa: Volumen, 2000.
- Ryś, Małgorzata. „Przesiedlenia ludności niemieckiej z powiatu bytowskiego w latach 1945–1950”. *Śląskie Studia Historyczne* 4 (1995): 105–124.
- Sadaj, Bolesław. *Udział szkoły i nauczyciela w procesach integracyjnych ludności wiejskiej woj. szczecińskiego w latach 1945–1960*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1963.
- Semczyszyn, Magdalena. „Szczecin – „najmłodsze żydowskie osiedle w powojennej Polsce”. Miejsca związane z działalnością Żydów w mieście w latach 1945–1950”. W: *Szczecin i jego miejsca Trzecia Konferencja Edukacyjna, 10 XII 2010 r.*, red. K. Rembacka, 249–267. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2011.
- Skubiszewski, Krzysztof. *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1968.

- Stankowski, Albert. „Emigracja Żydów z Pomorza Zachodniego w latach 1945–1960”. W: *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 r.*, red. Jerzy Tomaszewski, 83–144. Warszawa: Trio, 1997.
- Stankowski, Albert. „Nowe spojrzenie na statystyki dotyczące emigracji Żydów z Polski po 1944 roku”. W: *Studia z historii Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. Grzegorz Berendt, August Grabski, Albert Stankowski, 139–145. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2000.
- Stefaniak, Marcin. „Nielegalna emigracja Żydów z Pomorza Zachodniego w latach 1945–1948”. W: *Żydzi i ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*, red. Mieczysław Jaroszewicz, Włodzimierz Stępiński, 365–376. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007.
- Strauchold, Grzegorz. *Mysł zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.
- Sula, Dorota. *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Ludowego, 2002.
- Szaynok, Bożena. *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Szczegóła, Hieronim. „Przedpoczdamskie wysiedlenia Niemców z Polski (czerwiec–lipiec 1945 r.)”. W: *Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy*, red. Włodzimierz Jastrzębski, 47–56. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1995.
- Tarka, Krzysztof. *Litwini w Polsce 1944–1997*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998.
- Techman, Ryszard. *Armia radziecka w gospodarce morskiej Pomorza Zachodniego w latach 1945–1956*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2003.
- Wojecki, Mieczysław. „Grecy i Macedończycy na Pomorzu Zachodnim w latach 1949–1960”. W: *Pomerania Ethnica, Mniejszości narodowe i etniczne na Pomorzu Zachodnim*, red. Marzanna Giedrojć, Janusz Mieczkowski, 199–202. Szczecin: AMP Paweł Majewski, 1998.
- Wojecki, Mieczysław. *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce, 1948–1975*. Jelenia Góra: Urząd Wojewódzki w Jeleniej Górze, 1989.
- Zaremba, Marcin. *Wielka trwoga Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys, 1944–1947*. Kraków: Znak, 2012.

Migracje ludności na Pomorzu Zachodnim w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku – przegląd literatury

Streszczenie

Po zakończeniu drugiej wojny światowej na Pomorzu Zachodnim dokonała się prawie całkowita wymiana ludności. Wysiedleni zostali Niemcy, a na ich miejsce przybyli przesiedleńcy z całego obszaru przedwojennej Polski. Przebieg procesów migracyjnych, a zwłaszcza związane z nimi kwestie dotyczące osadnictwa na nowych ziemiach i integracji społeczeństwa, stanowiły od lat sześćdziesiątych przedmiot zainteresowania historyków i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych. Publikacje dotyczące szeroko rozumianej problematyki migracyjnej zaczęły ukazywać się od lat sześćdziesiątych XX wieku, jednak ze względu na ograniczony dostęp do źródeł oraz uwarunkowania polityczne, wiele zagadnień nie mogło zostać podjętych lub musiało być przedstawianych z uwzględnieniem oficjalnej polityki państwa. Ograniczenia badawcze w największym stopniu dotyczyły kwestii związanych z wysiedleniami ludności niemieckiej i przesiedleniem ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła”, a także problemów związanych z tzw. repatriacją ludności polskiej z ziem utraconych na rzecz ZSRR. Publikacje z tego okresu mają głównie faktograficzny charakter. Powyższe ograniczenia przestały oddziaływać na badaczy po roku 1989. Znacząco poszerzył się również dostęp do źródeł, co zaowocowało podjęciem nowych badań nad poszczególnymi grupami migrantów, osadnictwem oraz procesami integracji społecznej. W nowych publikacjach zostały ponownie przedstawione, również w oparciu o nowe źródła, wysiedlenia ludności niemieckiej oraz przemieszczenia ludności polskiej. Ukazały się publikacje wypełniające znaczące luki w wiedzy na temat przesiedleń ludności ukraińskiej i migracji ludności żydowskiej, a także migracji, jakie miały miejsce w latach pięćdziesiątych. Ten ostatni problem wciąż jednak czeka na kompleksowe zbadanie. Systematycznie podejmowane są również problemy związane z procesami integracji społeczeństwa na nowych ziemiach. Obecny stan publikacji na temat migracji pozwala na uzyskanie w miarę pełnego obrazu przemian ludnościowych na Pomorzu Zachodnim w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku, brakuje jednak pełnej monografii opartej na szerszej niż przed laty bazie źródłowej.

Słowa kluczowe: XX wiek, migracje, Pomorze Zachodnie, osadnictwo, integracja, historia

Migrations in Western Pomerania in the 1940s and 1950s – a Review of Literature

Summary

After the Second World War the population of Western Pomerania was nearly completely replaced by a new one. The Germans were displaced, and new settlers came from the area of pre-war Poland. Since the 1960s the migration processes, and especially the questions of settlement and integration, have been an object of interest for historians and other specialists. Publications dealing with a whole range of the problems of migration have been appearing since the 1960s, but because of a limited access to the sources and because of political factors many problems could not be treated at all or had to be treated in a biased way. The research limitations concerned the questions of displacing the German population and resettling the Ukrainian population within the action ‘Wisła’, as well as the questions of repatriation of the Polish population from the areas lost after the war in favour of the USSR. The publications of that time are mainly of factual character. The above mentioned limitations stopped influencing researchers after the year 1989. At the same time access to sources improved significantly, which resulted in a new wave of research on various groups of migrants, settlement and the processes of social integration. The displacement of the German population and the resettlement of the Polish population were treated again, this time on the basis of new sources. There appeared new publications which fulfilled the gap of knowledge concerning the displacement of the Ukrainian population and the migration of the Jewish population, as well as the migrations that took place in the 1950s. The latter problem is still to be treated in the proper way. The questions of social integration in the new territories have been constantly dealt with. The current publications concerning migration permit to get a full picture of the population changes in Western Pomerania in the 1940s and the 1950s; what is missing is a full monograph based on a wider selection of sources.

Keywords: the 20th century, migrations, Western Pomerania, settlement, integration, history